

Társadalmi szerkezetünk modellje

A társadalmi valóság megismerése elsősorban a társadalom összetételének és szerkezetének felmérését és tanulmányozását jelenti. A feladat — amely a szociológiai gondolkodás egyik központi és mindig időszerű kérdése — talán sohasem volt annyira jelentős, mint napjainkban: korunk nagy társadalmi átalakulása, az új társadalom felépítése szükségszerűen alapvető strukturális változásokat eredményezett, és számos szerkezeti tendenciát szüntetett meg, illetőleg hozott létre vagy erősített fel. Mindezek tanulmányozása az ismeretek gyarapításán kívül gyakorlati célokat is követ, amennyiben a szociológus mindinkább a társadalom „mérnöke” kíván lenni, nemcsak a társadalom megismerésében, hanem a társadalomépítés gyakorlatában is jelen akar lenni. E célkitűzések számos kérdést vetnek fel.

Mindenekelőtt: rendelkezünk-e a társadalom strukturális mozgásainak mérésére alkalmas eszközökkel, valamint egy olyan fogalmi rendszerrel, amellyel a mérések eredményeit kifejezhetjük? A szakemberek jelentős része kételkedve fogadja a kérdést, egyesek pedig határozott nemmel válaszolnak rá. Idézünk néhány véleményt a hazai szakirodalomból: Ilie Rădulescu szerint még erőfeszítésekre van szükség e területen, tökéletesíteni kell egyrészt a kutatás módszereit, másrészt pedig az alkalmazott fogalmi apparátust (*Progresul economic și dinamica structurii sociale, a Socialismul și progresul* című kötetben). A bukaresti egyetem egyik szerzőcsoportja megkérdőjelezi a „társadalmi osztály” és az „osztálystruktúra” fogalmainak a szocializmusban való alkalmazhatóságát (Al. Borgeanu, Paul Popovici, A. Stănoiu; *Analele, seria filozofie, anul XVII. 1968*). Rangos folyóiratunk, a *Lupta de clasă* közel egy éve folytatott országos jellegű véleménycseréje során Mircea Bulgaru rámutatott, hogy a gyakorlatban nem sikerül felmérnünk az országunk lakosságának társadalmi, gazdasági és szakmai szerkezetében bekövetkezett változásokat, mivel nem tisztáztuk elméletileg az idevágó fogalmakat (1969. 7). A véleménycserere résztvevői csaknem kivétel nélkül szükségesnek látják a struktúraelméletben használt fogalmaknak (*osztály, csoport, réteg, elit, mobilitás, differenciálódás, homogenizálódás, dolgozó, munkás, paraszt, értelmiségi*) a szocializmus körülményeihez alkalmazott átértékelését, és ilyen értelemben számos javaslatot is tesznek. A kép nem volna teljes, ha nem említenők meg, hogy a szocializmus struktúramodellje úgyszólván minden szocialista országban, sőt azok határain túl is foglalkoztatja a szociológusokat, s érdeklődést váltott ki a nem marxista szakemberekből is; a kérdésnek tekintélyes szakirodalma van.

A társadalmi szerkezet tanulmányozásának eszközeire, módszereire és fogalmi rendszerére vonatkozó bíráló megjegyzések nem tagadják az elmúlt évek idevágó nagy jelentőségű kezdeményezéseit és az elért eredményeket. A filozófiai és szociológiai jellegű elméleti kutatásokon kívül elsősorban a statisztikusok munkáját kell megemlítenünk, akik hagyományosan kiépült szervezettel, modern gépi felszereléssel és széles körű apparátussal kísérik figyelemmel a demográfiai mozgásokat. A bukaresti egyetem szociológusai az urbanizáció, a vidékek közötti migráció és a társadalmi mobilitás vizsgálatában értek el kiemelkedő eredményeket. A kolozsvári és a bákói szociológiai munkaközösségek szintén jelentős mértékben kiveszik részüket a

társadalmi struktúra alakulásának konkrét tanulmányozásából. Az eddigi elméleti és konkrét társadalmi kutatások, a szociológia fejlődése általában és főleg a marxista szociológia eredményei minden kétséget kizáróan szilárd kiindulópontok a struktúraelmélet kimunkálásához.

Struktúra, osztály, réteg

A szociológia számos irányzata, közöttük elsősorban a marxista szociológia, kimutatta, hogy a társadalom, bár mindig bizonyos számú emberi egyént feltételez, és ezekre épül, nem fogható fel úgy, mint az egyének egyszerű matematikai összege, hanem csak mint olyan együttes, amelyet az egyének közötti kapcsolatok, társadalmi viszonyok fűznek össze. A társadalmat tehát — a szó kibernetikai értelmében — rendszernek tekinthetjük, amelynek elemei, tagjai egymással szoros összefüggésben állnak, „kapcsolathálózatot” alkotnak. Oskar Lange ezt a rendszer elemei között levő kapcsolathálózatot nevezi a rendszer struktúrájának. Jean Piaget szerint a struktúra nem más, mint a totalitás, változás és önszabályozás tulajdonságával rendelkező rendszer. A rendszer szerkezete, mint minden társadalmi jelenség, szükségszerűen bizonyos ellentmondásokat rejt magában; ezek mozgásának forrásai. A társadalmi kibernetika és a strukturalizmus számottevő eredményei fényesen igazolták a marxizmus társadalomelméletét, amely végeredményben előrevetítette a társadalmi rendszer és a struktúrák kibernetikus felfogásának módját.

A marxizmus bebizonyította, hogy a termelési viszonyok alkotják a társadalmi „kapcsolathálózat” alapvető tényezőit, mivel ezek a viszonyok határozzák meg végső soron az emberek társadalmi közösségbe, társadalomba való tömörülését. A termelési viszonyok magukban foglalják az emberi szükségletek kielégítését célzó javak megszerzésének mechanizmusát, és ennek révén meghatározzák az emberek és csoportok helyét és szerepét a társadalom struktúrájában. A termelőeszközök magántulajdonára alapuló társadalmakban szükségszerűen az emberek két csoportja, illetőleg osztálya alakul ki, a tulajdonosok és a nincstelenek osztályai, amelyek között szerkezeti érdekellentétek, vagyis az adott rendszer feltételei között meg nem oldható konfliktusok jönnek létre éppen a javak megszerzési módjára vonatkozó lényeges különbségek következtében. Lenin ismert meghatározása szerint „az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik kisajátíthatja a másik munkáját, annak következtében, hogy a társadalmi termelés adott rendszerében különböző a helyzetük”. Az osztálytagozódás kritériumait Lenin a következőkben határozta meg: a termelés rendszerében elfoglalt hely, tulajdonviszonyok, a munka társadalmi szervezetében betöltött szerep, elosztási viszonyok (*Művei*, 29. 1953. 428).

A marxizmus struktúraelmélete nem szűkíthető le azonban az osztályoknak e kéttagú modelljére — amelyet egyesek *poláris*, mások *dichotom* modellnek neveznek — a túlzott egyszerűsítés veszélye nélkül. Bár Marx és Engels hangsúlyozta a poláris társadalmi struktúra történelmi szerepének bemutatását, ugyanakkor azonban, főleg konkrét társadalmi és gazdasági elemzéseik során, gyakran használtak hármas sémát is, mint például: kapitalisták, kispolgárok, proletárok vagy földbirtokosok, tőketulajdonosok, bérmunkások (a munkaerő tulajdonosai). Ugyanakkor az így kialakított kategóriákon belül is megkülönböztették a pénzarisztokráciát, az ipari burzsoáziát, a parasztság egyes rétegeit (például az *Osztályharcok Franciaországban* és a *Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája* című műben). Lenin a parasztság fejlődését tanulmányozva Oroszországban, hasonlóképpen nagy figyelmet fordított a falvakon végbemenő differenciálódásra, és elhatárolta egymástól az ennek nyomán kialakult és többé-kevésbé egységes csoportokat. Így tehát a marxizmus struktúramodellje felöleli az alapvető osztályokon kívül az ún. nem alapvető osztá-

lyokat, valamint a társadalmi rétegeket, vagy ahogy egyes szociológusok nevezik, az osztály jellegű csoportokat.

Az osztályelmélet tudományos megalapozása a marxizmus történelmi érdeme, amely a szó valódi értelmében forradalmi változást idézett elő a társadalompolitikai gondolkodás történetében. Hangsúlyozva az osztályok meghatározó szerepét a társadalmi szerkezetben, valamint a nép, a dolgozó tömegek, a nemzet, egyszóval az úgynevezett makrostruktúra jelentőségét, a marxizmus nem vesztette szem elől a kis és közepes nagyságú társadalmi csoportokat és emberi közösségeket, mint amilyenek a területi közösségek (város, falu); szervezetek és intézmények, illetve az ezeket létrehozó tevékenységi ágak vagy társadalmi alrendszerek (gazdasági rendszer, a szellemi kultúra rendszerei, kommunikációs rendszerek, politikai rendszer); kis emberi közösségek (család és más kis méretű társadalmi csoportok). A marxista szakirodalom azonban viszonylag keveset foglalkozott ez utóbbi társadalmi csoportok — vagyis a *mikrostruktúra* és *középstruktúra* — tanulmányozásával. Ez elengedhetőnek mutatkozik a történelemfilozófia szintjén végzett nagy általánosítások alkalmával, de minden kétséget kizáróan akadályozza a ténylegesen létező társadalmi szerkezetek konkrét megismerését.

A struktúraelmélet ilyen széles körű értelmezése, úgy vélem, előfeltétele a társadalmi rendszerek s közöttük a szocializmus konkrét tanulmányozásának.

Összetétel és irányzatok

Országunk népességének összetétele a legutóbbi (1966) népszámlálás adatai szerint és a statisztikai felmérésekben használt fogalmakban kifejezve a következő: munkások (az össznépeesség 40%-át teszik ki); szövetkezeti parasztság (38,6%); egyénilleg gazdálkodó parasztság (5,2%); értelmiségi és tisztviselő (12,3%) és szövetkezeti kisiparosok (3,2%), 176 000 a magánkisiparosok száma, 146 000-en más foglalkozásúak.

A népesség összetételében bekövetkező változások közül legjelentősebb a fizikai munkások számának gyors ütemben történő növekedése. E gyarapodás legfőbb forrása a parasztság: évente körülbelül 100 000 paraszti dolgozó válik meg a mezőgazdaságtól és kapcsolódik be az ipari munkába, növelve a munkásosztály létszámát és a népesség egészében betöltött arányát. Hasonlóképpen, az ország iparosításának, valamint társadalmunk sokoldalú fejlődésének eredményeként jelentős mértékben növekszik a szellemi munkát végzők, elsősorban a műszaki szakemberek, mérnökök, tudományos kutatók, tanárok, orvosok és más értelmiségiek száma. E tendenciák együttesen egy újabb, rendkívül fontos — talán leginkább szembeötlő — jelenséget hoznak létre: a városok nagyarányú megnövekedését, a városi lakosság létszámának jelentős gyarapodását, főleg a falusi népesség egy részének a városokba való vándorlása révén. E nagyfokú mobilitást jelzi, hogy az utóbbi időben évente körülbelül 350 000 személy változtatta meg állandó lakhelyét, és telepedett meg főleg városban.

A falvak életében végbemenő társadalmi mozgások sajátos tendenciákat mutatnak: jelentős mértékben csökkent a mezőgazdaságban dolgozók száma és ugyanakkor ennek a kategóriának a lakosság egészében betöltött részaránya (jelenleg valamivel több mint 50%, szemben a háború előtti évek 76%-os részarányával); a falusi lakosság egy része a többé-kevésbé közeli városokban vállal ipari jellegű munkát, és „kétlaki“ életmódot folytat; a parasztság soraiban megjelentek és mind nagyobb szerepet töltenek be a szakképzett mezőgazdasági dolgozók (kertészek, állattenyésztők); a falvak lakosságának összetételében egyre nagyobb helyet foglalnak el a falvakon dolgozó ipari munkások (gépészek, traktorosok) és értelmiségiek; a parasztság jövedelmi forrása is megváltozott, amennyiben jövedelmének körülbelül

40%-át alkalmazotti viszonyból származó fizetések teszik ki; jelenleg úgyszólván minden parasztszaládnak legalább egy tagja fizetéses alkalmazott.

A népesség összetételében végbement változások jelentőségét a felsorakoztatott adatok nem tükrözhetik, ezt csak a társadalmi struktúrában, a társadalmi viszonyok rendszerében bekövetkezett átalakulások elemzése mutathatja ki.

Társadalmi homogenizálódás, szakmai sokrétűség

A szocializmus társadalmi szerkezetének fő vonásait a következőkben lehetne megfogalmazni: az osztálykülönbségek történelmi távlatokban végbemenő fokozatos tompulása; a nem osztály jellegű — főleg szakmai — differenciálódás fokozódása, majd pedig, ugyancsak történelmi távlatban tekintve, e különbségek rendszeres csökkenése (ennek egyes jelei, például két vagy több rokonszakma egyidejű elsajátításának szükségessége, már jelenleg megmutatkoznak, távlatában azonban még nem tudjuk pontosan felmérni). E folyamatok eredményeképpen szükségszerűen homogenizálódik a társadalom, amely a szocializmus kezdeti szakaszában abban nyilvánul meg, hogy azok a tényezők kerülnek előtérbe, amelyek az egyes osztályokat és társadalmi csoportokat tömörítik és egységbe fűzik, s nem azok, amelyek ezeket megkülönböztetik és elválasztják.

A szocialista forradalom — elsősorban a földbirtokok felszámolása, majd a tőketulajdon megszüntetése és a mezőgazdaság szövetkezetesítése — gyökeresen átalakította a társadalom régi szerkezetét. A főbb termelőeszközök társadalmi tulajdonba mentek át, amelynek két formája — állami és szövetkezeti tulajdon — csupán az egységes szocialista tulajdon alcsoportjait alkotja, s így azonos típusú tulajdonformákat képvisel. A szocialista tulajdon két formája nem tölti be azt a szerepet, amelyet a régi társadalomban a földtulajdon és a tőke tulajdona játszott, amelyek — mint ismeretes — döntő módon meghatározták az emberek osztályokra való tagozódását, és antagonisztikus ellentmondásokat ékeltek közéjük.

A szocialista tulajdonformák között nincsenek lényeges különbségek, s ezért nem is határolhatják el élesen az egyes társadalmi osztályokat, nem lehetnek az osztálykülönbségek egyedüli kritériumai. Így például, az állami tulajdonban levő termelőeszközök és más javak elvileg nemcsak a munkásosztály, hanem a parasztság és az értelmiség, végeredményben az egész nép közös tulajdonát alkotják. Ugyanakkor a szövetkezeti tulajdont sem lehet statikusan felfogni, mivel ez is szüntelenül fejlődik, elsősorban bővül (két vagy több szövetkezet közös létesítményei kiszélesítik a csoporttulajdon kereteit), egyre szorosabbra fűződik az állami tulajdonnal való kapcsolata, s a munkaszervezés és a javak elosztása szempontjából is mindinkább megközelíti az állami vállalatok módszereit és gyakorlatát. Ezt az utóbbi szempontot, vagyis az anyagi javak elosztását kiemelve és egész társadalmi szinten vizsgálva, azt látjuk, hogy sem az elosztás módja, sem pedig a kiosztott javak mennyisége nem alkothatja azt a kizárólagosan meghatározó kritériumot, amely elhatárolhatná egymástól a szocializmus strukturális elemeit.

A szocialista tulajdon és a szocialista elosztás megteremti a társadalmi homogenizálódás előfeltételeit és kereteit. Elsősorban azzal, hogy kizárja a tartós és intézményesített gazdasági kiváltságok lehetőségét, és elvileg egyenlő esélyt teremt a társadalom minden tagja számára, hogy munkája szerint részesedjen a javakból. Ily módon a társadalom tagjainak alapvető érdekei lényegében egybeesnek, azonosakká válnak, ami lehetővé teszi gazdasági, politikai, társadalmi, ideológiai és erkölcsi egységük kialakítását.

Az esélyek egyenlősége rendkívül nagy társadalmi mobilitást eredményez, főleg a parasztság—munkásosztály—értelmiség útvonalán, a faluból a város felé. Ennek

során megváltozik a társadalom tagjainak a tulajdonviszonyok szerinti elhatárolása, számos esetben egyszerű munkahelyváltoztatás útján vagy magasabb képzettség megszerzése, főleg fiatalok esetében, szakiskolai és egyetemi diploma révén.

A falu urbanizálódása, a szakképzett munka részarányának növekedése mind városban, mind pedig falun, a szakmai és általános kulturális színvonal emelkedése, a civilizáció vívmányainak a mindennapi életben való meghonosodása, az életről, a társadalomról és a munkáról alkotott új felfogás s az ennek megfelelő élet- és magatartásmód elterjedése kétségkívül csökkenti a város és a falu, a szellemi és a fizikai munka, az egyes társadalmi kategóriák között meglévő lényeges különbségeket, és ennek révén érvényesíti a társadalmi homogenizálódás tendenciáját.

Osztálytudat mint fő kritérium?

A homogenizálódás folyamata megváltoztatta a tulajdon- és elosztási viszonyok szerepét a szocialista társadalomban. Ez a körülmény indokoltá teszi a kérdést: van-e osztálytagozódás a szocializmusban? Egyes szociológusok tagadólag válaszolnak, és a társadalmi osztály fogalmát más kifejezésekkel — például *szakmai kategória*, *mikrostruktúra*, *rétegződés* — próbálják helyettesíteni. Ez a vélemény azonban nem tartható fenn mindaddig, amíg be nem bizonyosodik, hogy az emberek nagy csoportjai között a lényeges különbségek teljes mértékben megszűntek. Ezért úgy gondolom, hogy a kérdés helyes felvetése a következő: mi határozza meg a szocialista társadalom nagy csoportjai között levő lényeges különbségeket?

Az utóbbi idők hazai szakirodalma számos véleményét körvonalazott e kérdésben. A szerzők legnagyobb része újabb tényezőkkel kívánja kiegészíteni az osztályok klasszikus meghatározását. Az elhangzott javaslatok közül talán a legmeglepőbb az, amely a társadalmi tudatot s ennek keretében az osztálytudatot tekinti a társadalmi tagozódás meghatározó kritériumaként. Tegyük hozzá, hogy ez a vélemény bizonyos visszhangot váltott ki, és eltérő formákban ugyan, de számos követőre és támogatóra talált. A marxizmus nagy figyelmet fordított az osztálytudat tartalmának tanulmányozására, kialakulásának folyamatára, társadalmi szerepének feltárására, és ennek során bebizonyította, hogy ez származékos jelenség, amely az osztályok fejlődésének bizonyos szakaszában alakul ki.

Az osztálytagozódás viszont objektív folyamat, vagyis független attól, hogy az adott társadalomban élők mit gondolnak és miként vélekednek róla. Vajon az osztálytudat vizsgálata megoldaná-e az osztályelmélet jelenlegi problémáit, például a „kétlaki“ parasztok vagy a „munkásigazgatók“ kategorizálását? Számos ilyen kísérlet eredménye bizonyítja, hogy az osztálytagozódást nem lehet csupán tudati jelenségek alapján meghatározni. Távoli, de kirívó példái ennek az amerikai és más nem marxista szociológiai irányzatok, amelyek, annak ellenére, hogy néha objektív tényezőket is figyelembe vesznek (a jövedelem nagyságát, lakásfelszerelési tárgyakat vagy éppen társadalmi funkciókat), végeredményben nem ezek alapján, hanem az ezekről alkotott elképzelések szerint differenciálják a társadalmat és határozzák meg a társadalmi rétegződést. Az eredmény tehát nem az objektíve létező struktúra feltárása, hanem az erről alkotott szubjektív kép, amely jelentős mértékben eltérhet, és rendszerint el is tér a valóságtól (részletesen tárgyalja ezt a kérdést a hazai szakirodalomban Stela Cernea figyelmet érdemlő műve: *Sociologia burgheză contemporană și clasele sociale*. 1962).

Más szerzők a „társadalmi egyenlőtlenségek“ fogalmát kívánják alkalmazni azzal a szándékkal, hogy feltárják és kifejezzék a gazdasági, politikai, jogi, kulturális és a társadalmi élet más területein, valamint az életmódban és társadalmi tudatban megnyilvánuló, vagyis végeredményben mindenütt lehetséges társadalmi

egyenlőtlenséget. A szociológiának valóban fontos feladata, hogy ezeket az egyenlőtlenségeket feltárja, sőt e téren — főleg monografikus leíró módszert alkalmazva — már eddig is számos és jelentős eredményt tud felmutatni (gondolunk például Engelsnek *A munkásosztály helyzete Angliában* című művére). A társadalmi különbségek és egyenlőtlenségek „sajátos kombinációjának“ megragadása és kifejezése — amely a struktúraelméletet közvetlenül érdekli, mivel lehetővé tenné az osztálytagozódásnak s az osztályok társadalmi helyének és szerepének a meghatározását — még megoldatlan probléma (ha ugyan nem megoldhatatlan), és visszavezet minket a struktúraelmélet kritériumainak területére.

A munkamegosztásban elfoglalt hely és szerep

A szocializmus a dolgozók, vagyis a munkát végzők, végeredményben azt is mondhatnók, a munkások társadalmá, amelyben az anyagi, szellemi és egyéb javakból való részesedés, a társadalmi hierarchiában betöltött hely és szerep nem valamilyen születési kiváltságból vagy magántulajdonosi helyzetből következik, hanem elvileg a végzett munka mennyiségétől és minőségétől függ. A szocialista társadalom tagjainak nagy csoportjait tehát, minthogy csökkent a tulajdonviszonyok szerepe, főleg a társadalmi munkamegosztásban betöltött helyük és szerepük határozza meg. Ez a kritérium lényegében megfelel a lenini definícióban szereplő tényezőknek: a társadalmi termelés történetileg meghatározott rendszerében elfoglalt hely, illetőleg a munka társadalmi szervezetében játszott szerep szempontjainak. E kritérium kiemelésével a társadalmi struktúra modellje jelentős mértékben bővül és bonyolultabbá válik.

A munkamegosztásban elfoglalt helyük és szerepük alapján a társadalom tagjai kettős dimenzióban tömörülnek egymástól elhatárolható csoportokba: vízszintes irányban, a társadalmi munkamegosztás nagy területei szerint, mint például mezőgazdaság, ipar, építkezés, szállítás, kereskedelem, szolgáltatások és más társadalmi szektorok (kultúra, egészségügy, állami adminisztráció); vertikális síkon pedig első sorban a fizikai és szellemi tevékenység szerint, majd pedig ezek keretében a szakképzetlen és szakképzett munka, a figyelmet lekötő szellemi munka (az irodai munka számos faja), az alkotó szellemi munka (tudományos, tervező, művészi tevékenység) és vezető munka (mások munkája felett rendelkezik) alapján. Természetesen, ez a felsorolás távolról sem kíván végleges megoldást adni, csupán felveti a „munkamegosztásban elfoglalt hely és szerep“ fogalmát, illetőleg tartalmi meghatározásának kérdését, annak tudatában, hogy ezt még ezután kell kimunkálni.

A munkamegosztásban elfoglalt hely, a tulajdon- és elosztási viszonyok kritériumainak kölcsönös összefüggésében való alkalmazása alapján elhatárolható egymástól a szocialista társadalom két nagy osztálya, a munkásosztály és a szövetkezeti parasztság.

A munkásosztály, ebben az értelemben, az állami szektorban fizikai igénybevételt követelő munkát végző dolgozók csoportját öleli fel. Noha e fogalom nem fedi azt, amit Marx „összmunkás“ névvel jelölt, vagyis a társadalmi termelésben közvetlenül és közvetve részt vevő dolgozók együttesének csupán egy részét alkotja, e kategória reális létét tagadni nem lehet. A munkásosztály társadalmunkban mind mennyiségi, mind pedig minőségi szempontból szüntelenül növekedő és fejlődő tendenciát mutat s a társadalmi munkamegosztásban betöltött helye alapján a szocialista társadalom és állam vezető társadalmi osztályának szerepét tölti be.

A szövetkezeti parasztság társadalmunk második alapvető osztályát alkotja, amely a munkásosztállyal a szoros szövetség és együttműködés viszonyait alakította ki. Jelenleg a parasztságra egyrészt a mennyiségi csökkenés, másrészt pedig a

szüntelen minőségi fejlődés irányzata jellemző. Ennek során — a modern technikára épülő munkája alapján — megváltozik belső összetétele, emelkedik szakmai képzettsége, kulturális színvonala, fejlődik és városiasodik életmódja, s az új társadalmi feltételeknek megfelelően fokozódik a közügyek és az általános állami és társadalmi problémák megoldásában és intézésében való részvétele.

Az értelmiség és a tisztviselők csoportja nem alkothat külön társadalmi osztályt, még csak egységes réteget sem, mivel nagyon heterogén elemekből tevődik össze (sőt, maguk e fogalmak is tisztázásra szorulnak). Talán leghelyesebb volna a munkamegosztásban elfoglalt hely és a végzett munka természete szerint ezt a viszonylag nagy csoportot rétegekre, kategóriákra bontani, például az előbb említett felsorolás alapján: figyelmet lekötő szellemi munka, alkotó szellemi munka, vezető munka szerint. Ennek során a társadalmi struktúra modelljének egy újabb összetevőjét lehet kidolgozni: a munkamegosztásban elfoglalt hely, a munka természete és az elosztási viszonyok szempontjai szerint elhatárolt rétegeket, illetőleg ezek fogalmait. Idevágóan figyelemre méltó megállapításokat tesz Hegedüs András *A szocialista társadalom struktúrájáról* című munkájában (Budapest, 1966).

A lakhely, a szakképzettség (iskolai végzettség, kulturális színvonal), valamint a munkamegosztásban betöltött hely korrelációja további társadalmi rétegződés feltárására vezet, amely az emberek csoportjait nemcsak gazdasági ágak és más társadalmi szektorok (például ipar, építkezés, szolgáltatások), hanem területi egységek (város, falu és a megfelelő adminisztratív egységek, község, megye) és a munka természete (szakképzetlen, szakképzett) szempontjai szerint határolja el egymástól.

A társadalom rétegződése, természetesen, nem végtelen folyamat, s így a rétegeknek mint társadalmi egységeknek a megkülönböztetése is csak bizonyos keretek között történhet. Nem téveszthető össze ez a folyamat például az emberek foglalkozás szerinti megoszlásával, az úgynevezett „szakmai struktúrával“, minthogy az így kialakult csoportok, vagyis a szakmákban tevékenykedő egyének társadalmi helyzete nagyon is különböző lehet. Hasonlóképpen fenntartással kell fogadnunk azt a nézetet, amely a társadalom rétegződését az azonos vagy hasonló státusok és szerepek csoportosításával kívánja meghatározni, mivel az emberek többféle szerepet töltenek be a társadalmi életben (például mint férj, apa, hivatalnok, szakszervezeti tag, politikai párt tagja, műkedvelő zenész, sportoló), és nyilvánvalóan nem alkothatnak minden „szerepük“ szerint külön társadalmi rétegeket, annak ellenére, hogy e csoportosításnak is — éppen úgy, mint a foglalkozási csoportoknak — reális alapja van.

A társadalmi réteget, úgy vélem, osztály jellegű csoportnak kell tekinteni, amely a munkamegosztásban elfoglalt helyéből következően bizonyos elhatárolható funkcióit (szerepet) tölt be, és többé-kevésbé önálló érdekei vannak. E kritériumok a termelési viszonyokban gyökereznek, és lényegében meghatározzák a tudatformákat, életmódot, magatartásnormákat. A társadalmi osztályok és osztály jellegű csoportok között a szocializmusban is bekövetkezhetnek bizonyos érdekellentétek annak következtében, hogy egyesek közülük vélt vagy tényleges privilégiumokhoz jutnak, illetőleg megsértik a többiek érdekeit (például ilyeneket idézhet elő a meg nem felelő vagy hibás árpolitika, beruházási politika, bért kategorizálás). A szocializmusban megnyilvánuló ellentmondások sajátossága, hogy általában nem öltenek antagonisztikus jelleget, és a társadalom tudatos tevékenysége révén megoldhatók. Ennek viszont előfeltétele, hogy idejében feltárják, megismerjék és kidolgozzák megoldásuk célravezető módszereit és eszközeit.

E téren a szociológia a társadalmi szerkezetek konkrét tanulmányozásával, valamint a struktúramodell és -elmélet kidolgozásával fontos feladatokat teljesíthet.